

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Postmodernismens många skepnader

Elgabsi, Natan

Published in:
Finsk Tidskrift

Published: 01/01/2020

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Elgabsi, N. (2020). Postmodernismens många skepnader. *Finsk Tidskrift*, (2), 29–39.
http://www.finsktidskrift.fi/wp-content/uploads/2020/10/FT_2_2020_webb.pdf

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Essäer

Postmodernismens många skepnader

Natan Elgabsi

Ett argument mot stereotyper

I sin bok *Är Trump postmodern? En essä om sanning och populism* (2019) analyserar filosofen Nora Hämmäläinen ett numera vanligt argument om att de "postmoderna" tänkarnas intellektuella inflytande står som grund för den kunskaps- och sanningsrelativism som den politiska populismen använder sig av idag. Boken är skriven för en akademiskt intresserad allmänhet och syftar till att luckra upp detta argument, som står att finna främst i en amerikansk och europeisk samhällskontext. Det argument som Hämmäläinen analyserar har enligt henne medfört en stark intellektuell och politisk polarisering mellan å ena sidan de som anser sig försvara "liberala" värden så som förnuft, fakta och sanning, och å andra sidan de som anses vara förespråkare av "populistiska" intressen, såsom alternativa fakta, ideologiskt tyckande och postsanning. Polariseringsen framförs dock främst av de liberala kritiker som har utnämnt sig själva till det västerländska förnuftets försvarare, och visar, enligt Hämmäläinen, att de inte förstår sin

egen förnuftsbaseade tanketradition. Hämläinen formulerar syftet med sin essä på följande sätt:

Mitt mål är att granska den förnyade populära kritiken av det postmoderna genom att visa upp det postmoderna tänkandets kontinuitet i förhållande till den moderna tradition som dessa liberala kritiker anser sig företräda.

(Hämläinen 2019, xvi)

Syftet med Hämläinenens bok är således både filosofiskt och politiskt viktigt eftersom en dylik analys kan ifrågasätta förenklade uppfattningar om den vetenskapliga kunskapens essens och i bästa fall förhindra en intellektuell grund för *politisk polarisering*. I egenskap av förnuftsbasead praktik kunde man säga att filosofin (liksom vetenskapen) per definition inte skall ta politisk ställning, utan utgör en annan sfär i vårt gemensamma liv; en sfär som i bästa fall har kapacitet att belysa aktuella problem. Detta gäller både i de fall där vetenskapliga anspråk får en populistisk ideologiserad tillämpning och i de fall där de blir medel för en liberalpolitisk (eller teknokratisk) kunskapsmoralism som i sig är ideologisk.

De "postmoderna" idéernas vetenskaps sociologiska potential

Författarens första ansats i verket är att visa på att postmodernism som begrepp är diffust, och att begreppet, i motsats till att vara en självidentifikation hos de postmoderna tänkarna i fråga, snarare fungerar som en slasktratt konstruerad av dess kritiker för att polemisera mot vissa tämligen originella idéer man inte riktigt förstår. Jean-Francois Lyotards berömda bok *Det postmoderna tillståndet* (2016), som har blivit paradigmatiskt för det som samlas under begreppet postmodernism, är egentligen en reflektion över vårt moderna samhällstillstånd som karaktäriseras av ett ökat kunskapsflöde, en divergerande uppsättning "narrativ kunskap" som tenderar att sammanfalla med olika ideologiska och kommersiella intressen; ett tillstånd där de "de stora berättelserna" fragmenterar, varefter det blir allt viktigare för oss att reflektera över kunskapens produktionsförhållanden för att förstå dess olika

grad av legitimitet, dess olika fästen och värden i våra liv tillsammans (2016, passim). Denna reflexivitet är enligt Hämläinen viktig för att förstå vad kunskap och förnuft (eller vetenskap som praktik) överhuvudtaget är, men ses, av de som anser sig tala utifrån förnuftets högborg, som en problematisk kunskaps- och sanning relativism där ”vetenskap blir som vilket tyckande som helst” (2019, 28). Det som enligt Hämläinen gör exempelvis Lyotards filosofiska engagemang till en kontinuerlig del av vår förnuftstradition, snarare än en trojansk häst i den, är insikten att det också hör till vår förståelse av vetenskaplig kunskap att undersöka ”den vetenskapliga kunskapens plats i livet och samhället” (2019, 29). ”Att förstå och handskas med avhängighet, relativitet, kontext, historicitet, hör också till förnuftets domän” (2019, 29).

I detta sammanhang tar Hämläinen upp flera bra inomvetenskapliga exempel för att visa att den polarisering som i dagens politiska och kulturella debatt har målats upp mellan förnuftets försvarare kontra populistiska irrationalister inte av nödvändighet är ett derivat av postmoderna intellektuella strömningar. Konflikten som målats upp, bland annat av vissa framstående akademiker, är i sig grundad på en allt för yttlig idé om kunskap, fakta, och förnuft, och löses inte med påstående liknande, ”om vi alla bara trodde på vetenskapen och riktiga fakta så skulle vi slippa förvirring, okunskap, kunskapsföraktande agendor och tolkningsmässiga konflikter” (2019, 33). För Hämläinen finns det egentligen ingen stor intellektuell konflikt att lösa mellan förnuftets försvarare och postmodernister; problemet vi befinner oss i när vi tänker i dessa termer handlar snarare om att vi måste få en mera nyanserad förståelse av oss själva som förnuftsvarelser i ett kunskapssamhälle, och på denna punkt är de som kallar sig förnuftets försvarare långt ifrån självreflexiva. Hon hävdar:

Det som oroar mig är en bild där fakta, evidens, objektivitet, neutralitet, utgör grundnivån för analysen. Man går inte bakom den för att se hur den är funtad: vilka är de riktmärken, praktiker, föreställningar som bygger upp vår uppfattning om rationalitet, verklighet och prövad kunskap? Hur har de förändrats och varför? Man antyder att det är farligt eller förvirrat att göra så, för vetenskapen ger oss det vi behöver och korrigerar sina egna misstag. (2019, 33)

Begreppet ”objektivitet” är ett ypperligt exempel på hur en så kallad postmodern förståelse, i detta fall en vetenskapssociologisk sådan, ger oss en djupare inblick i de idéer och värden som lägger grunden för det vi uppfattar som stabilt eller allmängiltigt i ett kunskapsanspråk. Å ena sidan har objektivitet som intellektuell dygd förändrats, å andra sidan ser begreppet olika ut beroende på vilken typ av vetenskap, eller vilken typ av kunskapsanspråk, man har i åtanke. Objektivitet kan bland annat handla om att noggrant efterbilda en extern verklighet, att beskriva ett strukturellt samband, att beskriva ett omdöme som kan delas av flera, att förhålla sig opartiskt till parterna i en konflikt, eller att ta en viss distans både till den/de som är föremål för ens studie och till sina egna fördomar om dem. (2019, 91–97) Immanuel Kants inflytelserika reflektion om det objektivt giltiga som i första hand sammanlänkats med former av sensibilitet, eller *former* för vår erfarenhets möjlighet, det vill säga tid och rum (och följaktligen kausalitet), lägger ett starkt fokus på *förhållandet* mellan å ena sidan subjektet som erfar, och å andra sidan graden av objektiv giltighet i ens apperception. I egenskap av att vara grund för ens erfarenhet kan naturligtvis det objektivt giltiga inte *bestämmas* av subjektet självt, utan det är någonting som ett erfalande subjekt redan måste stå i förhållande till. (Se exempelvis Kant 2004, B139–140) Enligt Hämmäläinen har Kants begrepp om det objektivt giltiga, om än ofta i förenklade eller eklektiska tappningar, i stor utsträckning format vår nuvarande förståelse av objektivitet, och i ljuset av denna insikt har vi också möjlighet att förstå de rämärken inom vilka vi rör oss när vi talar om objektivitet. (Hämmäläinen 2019, 95) Genom att tänka över begreppets olika användningar och innebörder i vår förnuftstradition förstår vi också tydligare att frågan om objektivt och subjektivt förvisso kan beskrivas som en skillnad mellan fakta och åsikt, men att objektivitetens engagemang, det vill säga vad som *är* fakta och åsikt, är filosofiskt mera fruktbar som en fråga om hur olika typer av omdömen fälls och bör förstås i förhållande till de olika livssammanhang dessa omdömen hänförs till:

I vardagslag kräver tanken om objektivitet ingen tung metafysik, det vill säga ingen definitiv idé om hur världen är beskaffad, eftersom bedömningar av vad som är objektivt (eller objektivt nog) görs i förhållande till vilken typ av subjektiva störningsmoment man har skäl

att vänta sig. Subjektivt-objektivt är ett dynamiskt begreppspar som hjälper oss att orientera oss i förhållande till en gemensam verklighet. (2019, 98)

På denna punkt kunde man ge ytterligare ett exempel som bidrar till den begreppsliga uppluckring Hämäläinen ser att postmodernt tänkande kan bidra till. Inom tolkande samhälls- och humanvetenskap i (främst) Max Webers anda innebär ”objektivitet” eller ”neutralitet” i första hand att fälla ett omdöme om en samhällspraktik där forskaren inte värderar meningen med den ifrågavarande samhällspraktiken på ett sätt som går utöver den mening de människor som lever sina liv i förhållande till den själva ser i den. Att förstå någonting på dess egna villkor innebär därför att fälla ett restriktivt omdöme, att i viss mån besinna sig själv för att på ett nyktrare sätt närma sig den eller det som skall förstås. Intressant nog ligger denna syn på objektivitet väldigt nära den ”metodologiska relativism” som Hämäläinen beskriver som en grundansats i exempelvis antropologin, vilket tydligt visar på begreppens inbördes komplexitet:

Eftersom forskarens egna värderingar och uppfattningar lätt blir en typ av störningsmoment i undersökningen av en främmande kultur eller kontext, lägger man dem, i mån av möjlighet, åt sidan. Det här betyder inte att man skulle avstå från sina egna värderingar eller kunskaper eller tänka att alla värdesystem är lika goda, eller att alla tanke-system är lika sanna. Det handlar om att inte låta sina omdömen styra vad man ser eller dominera ens tolkningar. Det handlar om att göra plats för förståelse av de andra: hur de tänker och varför de agerar som de gör. Helt går det förstas inte att skjuta våra förhandsuppfattningar och värderingar åt sidan, för de utgör en del av vårt språk och våra begrepp, och påverkar oundvikligen hur vi uppfattar världen. Men man kan göra det i viss mån. (2019, 141)

I sin analys sammanlänkar Hämäläinen inte humanvetenskaplig objektivitet med denna form av ”metodologisk relativism”. Genom att göra det kan man ännu tydligare synliggöra å ena sidan att frågan om objektivitet som vetenskapligt engagemang i sig är en intellektuell dygd med ett starkt moraliskt värde i humanvetenskaperna; ett visst sätt att se och förhålla sig till föremålen för ens studie, som ständigt påkallar den moraliska frågan vad det betyder att förhålla sig till andra människor och deras livssammanhang som *föremål* för ens studie (Lear 2003, 45–46). Å andra sidan visar

det att vi tenderar att förenkla vår begreppsliga verklighet om vi oproblematiskt ställer objektivitet och relativitet som antitetiska omdömen, och på denna grund drar en kompromisslös skiljelinje mellan de som håller på vetenskapen, eller hur saker och ting ”egentligen är”, och de som håller på ”åsikter”. En antropolog som förespråkar ”metodologisk relativism” som ansats i sitt arbete, ja till och med i sin förståelse av andra, är inte nödvändigtvis en förnuftsmotståndare, och allra mist en som undflyr objektiva omdömen, evidens eller fakta. I denna bemärkelse har Hämäläinen ett mycket viktigt argument när hon hävdar att det ”postmoderna” tänkandet inte är irrationellt utan snarare kan hjälpa oss att på ett mera reflektivt sätt förstå vår begreppsliga verklighet.

Politik, kunskap och moraliskt samliv

Även om Hämäläinen i sin studie på ett insiktsfullt sätt visar att det tänkande som faller under samlingsnamnet postmodernism i vanliga fall varken är verklighetsfrånvänt eller oförnuftigt, och att det i kontrast till det som dess kritiker hävdar egentligen hjälper oss se mera nyanserat på innebörden av vetenskapliga omdömen, redogör hon inte för hur vissa delar av det postmoderna tänkandet kan bli problematiskt. Med andra ord, när kritiker oroar sig för att ”vetenskap blir som vilket tyckande som helst” (Hämäläinen 2019, 28, 23) är författaren mera engagerad med att påvisa att det inte är det postmoderna tänkandets fel och ansvar att så är fallet, än att ta itu med problemet att fakta och åsikt alltmer förstås som samma sak och att detta i sin tur inbjuds och legitimeras av vissa sorters idéströmningar.

I en tämligen apologetisk ton hävdar Hämäläinen exempelvis följande:

Foucault påstår inte att den vetenskapliga kunskapen är ett maktinstrument som syftar till att förtrycka de svagare. Att använda Foucault på det sättet är en grov förenkling som ingen som utger sig för att försvara objektiv kunskap och korrekta fakta borde ta till. Ett sådant argument handlar antingen om avsiktlig desinformation eller om okunskap. Angreppet mot ”det postmoderna” blir här ett slags frizon där förnuftets försvarare inte behöver vara förnuftiga, pålästa eller lyhörda. (2019, 23–24)

Resonemanget fungerar så länge det enbart är ett svar till ”förnuftets försvarare” som feltolkar Foucaults texter och anklagar honom på felaktiga eller lösa grunder. Om det däremot är en utvärdering av Foucaults tänkande utifrån problemet att kunskap relativiseras i enlighet med ideologiska och politiska intressen, kan vi inte släta över obekväma aspekter i hans intellektuella engagemang med motiveringen att vi bör vara mera holistiska i vår förståelse av dem.

I ljuset av rädslan att förlora vår omdömesförmåga gällande att åtskilja kunskap och åsikter, kunde man därför ställa frågan på vilket sätt exempelvis Foucaults texter, genom den historiserande idévärld han beskriver, sin arkeologiska/genealogiska metod samt sina stundvis svepande och starka hävdanden, medverkar i utformningen av en idé om att fakta av nödvändighet bör förstås mot bakgrund av ett landskap av politiska intressen och åskådningar. En dylik utvärdering behöver inte vara en förenkling av vad Foucault ämnar utforska. Tvärtom synliggörs den filosofiska potential som Foucaults tänkande har genom att ovan nämnda fråga tas på allvar, vilket betyder att vårt omdöme om hans tänkande inte i sig kan komma från redan etablerade ”förnuftiga” och ”postmoderna” röster i debatten, eller från deras respektive apologeter, utan att i så fall ånyo strömlinjeforma eller fördunkla vår omdömesförmåga om hur vi skall förstå Foucaults tänkande.

Hur ställer sig då Foucaults idéer mot att vetenskap blir en fråga om åsikter, och att vi därmed förlorar måttstockarna för vår omdömesförmåga om hur vi bör förstå sanningens begrepp? I en intervju där Foucault diskuterar främst sina verk om galenskapens och sexualitetens historia hävdar han:

Jag är medveten om att jag aldrig har skrivit någonting annat än fiktioner. Jag menar därmed inte att sanning är frånvarande. För mig verkar det som att det finns en möjlighet för fiktion att ha en sanningsfunktion, för en fiktiv diskurs att inbjuda sanningseffekter och se till att sanningsdiskursen [*le discours de vérité*] ger upphov till eller ’skapar’ någonting som ännu inte finns, det vill säga ’föreställer’ [*fictionne*] det. Man ’föreställer’ historia på basis av en politisk verklighet som gör den sann, man ’föreställer’ en politik som inte ännu existerar på basis av en historisk sanning.

(Foucault 1977, 6, min översättning)

Yttrandet är taget ur en text som finns med i den inflytelserika boken *Makt/Kunskap* (1980, 193) och ger en tydlig inblick i hur Foucault tänker om de historiska verk han skriver, och den arkeologiska/genealogiska metod han använder. I detta sammanhang står inte sanningsbegreppet som sådant i fokus, utan snarare tendensen att väva samman kunskap och politisk åskådning som en nödvändig förutsättning för hur sanningsbegreppet ovillkorligen skall förstås. Galenskapens och sexualitetens historia är enligt denna utsaga skrivna utifrån en sociohistorisk politisk verklighet där verken kommer att förstås mot bakgrund av de politiska åskådningar, eller den politiska verklighet, som redan är etablerad. Samtidigt skapas genom dessa verk förutsättningen för en politisk förändring i förhållande till den sociohistoriska och politiska verklighet vi å ena sidan beskriver och å andra sidan befinner oss i. I ljuset av Hämäläinens uppfattning om Foucaults engagemang, kunde man mycket riktigt säga att det för Foucault inte är en personlig åsiktsfråga varken hur vi väljer att föreställa oss det förflutna, eller hur den politiska verkligheten är beskaffad (2019, 53–56). Däremot är det tydligt att frågan om kunskap, det vill säga i detta fall narrativ kunskap så som historia och andra samhällsvetenskapliga berättelser, i Foucaults ögon föreställs och skapas i förhållande till det man ser som politiskt värt att engagera sig i, i syfte att genom sitt vetenskapliga berättande kunna förändra den politiska verklighet vi lever i. Med andra ord står sanning tautologiskt nog redan att finna i hur man föreställer sig en politisk verklighet, vilket leder till den politiska frågan att kunskapsanspråk i allmänhet görs för specifika *intressen*, eventuellt för att bevaka redan etablerade intressen.

I viss mån formar Foucaults tanke det politiserade problem vi befinner oss i. Om politisk åskådning är förutsättningen för hur vi kommer att uppfatta kunskapsanspråk och dess sanningsvärden, har man å ena sidan inte rört sig särdeles långt från den dagspolitiska debatten mellan "populister" och "förnuftets försvarare" som Hämäläinen ingående beskriver. Å andra sidan kunde man också säga att denna polarisering i sig är ett symptom på ett mera ingående problem (jag skulle vilja kalla det ett moraliskt sådant) som utmärks av att vi från bägge poler ställer frågan om politisk åskådning och kunskap i samma rum, vilket onekligen blir en fråga om på vilket sätt olika kunskapsanspråk stöder olika politiska

intressen. Skall vetenskapen ändå vara på någons politiska sida?
Hämäläinen skriver själv:

Den nya offentligheten samverkar med olika typer av maktsträvanden. Kombinationen av nationella populismer, en allt mer gränslös kapitalism och en relativ brist på slagkraftiga etisk-politiska ideal är skadligt för demokratin och dess grundpelare, utbildningen. (2019, 157)

Och fortsätter:

Det vi behöver är i stället mer kunskap, information, samtal och politiska partier som tar människors verkliga praktiska problem på allvar, och hittar gemensamma agendor där man kanske först inte ser dem. (2019, 157)

Det jag ser som ett problem i axelmakten mellan kunskap och politik är å ena sidan svårigheten att frångå tanken om att vetenskapen (och filosofin) kan och skall stöda olika politiska intressen, medan man å andra sidan irriterar sig på att fel folk gör det på fel sätt. I detta intressekrig där vetenskapen ständigt omformas till ett politiskt slagträ är man sedan beredd att säga att de som inte hänvisar till vetenskapen i enlighet med ens egen "agenda" är ens politiska fiender, den andres intressen är inte värda att beakta. Med andra ord, även om en demokratisk hänvisning till mera kunskap och utbildning kan vara ett förnuftigt svar på populism, rör man sig ofrånkomligen i ett politiskt intressekrig, där tanken är att den kunskap som erhålls genom vetenskapen skall bidra till att hitta en gemensam politisk agenda eller rentav stöder en befintlig agenda.

Reaktionerna på denna innerliga politisering kan se olika ut. En vanlig reaktion bland vetenskapsmän är att de frånskriver sig all samhällelig beblandning och flyr in till sitt elfenbenstorn genom att stipulera en kategorisk distinktion mellan (a) vetenskap som sådan och (b) *tillämpning* av vetenskap, med tillägget att en tillämpning (exempelvis en teknisk, samhällelig, kommersiell eller politisk sådan) aldrig helt kan determineras inomvetenskapligt, vilket ånyo förstärker det demokratisk-politiska problem vi ständigt tenderar att röra oss i (Jasanoff 2016). För samtidigt som det i denna rörelse ges utrymme att tillämpa vetenskapliga resultat på olika sätt, håller, som Hämäläinen ovan visar, flera av "förnuftets försvarare" ändå fast vid den teknokratiska tanken om att en

epistemiskt rätt idé om vetenskap och fakta har ett mervärde som bör befrämjas, och bör ha politisk slagkraft. Precis som populism, och andra ideologiserade förståelser av kunskap, är denna teknokratiska moralism i sig en ideologi som enbart är ett symptom på hur vi tänker att förhållandet mellan kunskap och politisk åskådning kompromisslöst måste se ut.

I denna bemärkelse kunde man likväl säga att hela vårt nuvarande sätt att förstå förhållandet mellan kunskap och politik, nämligen ovillkorligen mot bakgrunden av en grundligt politiserad verklighet som åskådas på olika sätt av grupperingar som driver olika intressen och agendor, i sig ligger väldigt nära (till och med stöds av) det Foucault ovan hävdar. Det vore däremot meningslöst att säga att denna politisering är Foucaults fel, eftersom tanken är del av ett större meningssammanhang som idag delas av väldigt många. Det är, kunde man säga, i sig detta innerligt politiserade sätt att förstå förhållandet mellan kunskap och politiska intressen som utmärker vårt "postmoderna tillstånd", vilket vi filosofiskt borde ha förmågan att ifrågasätta. Detta betyder inte att en politiserad verklighetsuppfattning inte kan ge en inblick i de existentiella och moraliska problem vi tillsammans befinner oss i, exempelvis i samhället eller globalt, enbart att filosofin kan fälla också andra än epistemiska och politiska omdömen i förhållande till en mångbottnad (moralisk) samvaro där såväl det kunskapsmässiga som det politiska överhuvudtaget får betydelse.

Denna tendens, man må kalla den vad som helst, behandlar Hämäläinen inte uttömmande i sin bok, eftersom hennes syfte är att ge en mera nyanserad bild av "postmodernt" tänkande. Men själva konstellationen kunskap-politik, som jag i essäns kritiska del har försökt visa, är i sig ett moraliskt problem som vi inte kan se nyanserat på utan att rannsaka våra omdömen, genom att exempelvis fråga oss på vilka olika sätt våra liv är sammanlänkade; hur vi bör förstå faktumet att såväl vetenskap som politik, om än på olika sätt, i grunden reser sig från praktiska problem som utmärker människors samliv. I våra liv tillsammans, som inte nödvändigtvis är sammanvävda politiskt, är vi därför i en annan position att fråga oss vad vetenskapliga argument och politiska intressen betyder för vårt samliv, och hur vi skall förstå dem.

Litteratur

- Foucault, Michel (1977): "Les rapports de pouvoir passent à l'intérieur des corps", *La Quinzaine littéraire* 247, s. 4–6.
- Foucault, Michel (1980): *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, red. C. Gordon. Brighton: The Har-vest Press.
- Hämäläinen, Nora (2019): *Är Trump postmodern? En essä om sanning och populism*. Helsingfors: Förlaget.
- Jasanoff, Sheila (2016): *The Ethics of Invention: Technology and the Human Future*. New York: W.W. Norton and Company.
- Kant, Immanuel (2004 [1787]): *Kritik av det rena förnuftet*. övers. J. Emt. Stockholm: Bokförlaget Thales.
- Lear, Jonathan (2003): *Therapeutic Action: An Earnest Plea for Irony*. New York: Other Press.
- Lyotard, Jean-François (2016 [1979]): *Det postmoderna tillståndet: Rapport om kunskapen*. övers. H. Liljeland och M. Leffler. Göteborg: Arche press/Freudianska föreningen.

Tack till Camilla Kronqvist.